

Володимир Попик,

перший заступник генерального директора НБУВ,
канд. іст. наук

Світовий досвід формування ресурсів історико-біографічної інформації за нової і новітньої доби

У статті проаналізовано досвід формування ресурсів довідкової історико-біографічної інформації за нової і новітньої доби. Розглянуто основні етапи та засади укладання універсальних, національних та галузевих біографічних словників, а також біобібліографічних покажчиків.

К л ю ч о в і с л о в а: ресурси історико-біографічної інформації, універсальні біографічні словники, національні біографічні словники, біобібліографія.

There the experience of forming of the reference historical and biographical information resources in the new and modern epoch is analysed in the article. The main stages and basic principles of universal, national and sectoral biographical dictionaries and biobibliography indexes compiling are considered.

К е у в о р д: historical and biographical information resources, universal biographical dictionaries, dictionaries of national biography, biobibliography.

У статті, опублікованій у третьому числі «Бібліотечного вісника» за 2011 р. [16], автор намагався обґрунтувати тезу про те, що ресурси біографічної інформації, тобто спеціально опрацьовані і призначені для швидкого і зручного використання зібрання біографічних даних, почали формуватися ще за давніх і середньовічних часів. Протягом довгої низки століть вони пройшли складний шлях вдосконалення підходів до відбору, систематизації і формалізації матеріалу, розвитку різних форм його репрезентації. З огляду на цю ретроспективу, початок інтенсивної підготовки і випуску у Європі з XVII, а, особливо, з першої половини XVIII ст., довідкових біографічних видань – словників, збірників життєписів, біобібліографічних довідників слід вважати, на нашу думку, не становленням, а лише важливою якісною трансформацією досить давно розпочатого укладання і використання ресурсів біографічної інформації. Вона цілком відповідала духові і вимогам суспільних зрушень Нової доби, що стимулювали утвердження сучасної науки, освіти і культури, формування особистості з розвиненими інтелектуальними і духовними запитами.

Автор єдиного в сучасній українській історіографії монографічного дослідження, що подає систематичний огляд шляхів розвитку світової біографіки крізь віки, В. С. Чишко, зосередившись переважно на її провідному – історико-літературному спрямуванні, практично не приділив уваги становленню нової європейської довідкової біографічної справи, посилаючись на те, що проблема є майже нерозроб-

леною у світовій науці. Він обмежився лише конспективним переліком окремих важливих словникових видань середини XVIII–XIX ст. [21, с. 34–35].

Дійсно, аналітичних досліджень словникових та близьких до них видань, що становлять довідковий ресурс біографічної інформації, відчутно бракує й досі. Хоча бібліографами і книгознавцями ще з XIX – початку й середини XX ст., зокрема Е. М. Еттінгером [38], А. Гямсоном [35], М. Арнімом і його наступниками [24], Р. Слокумом [41] та іншими, було створено цілу низку ґрунтовних зведених бібліографій біографічних публікацій, а також оглядів з проблематики біографічних словників багатьох різновидів – універсальних, національних, галузевих та подібних до них видань [40; 37]. Вони дають дуже багатий матеріал для наукового аналізу.

У СРСР проблеми, пов'язані з зарубіжними довідковими біографічними виданнями, почали плідно розроблятися (переважно у загальному контексті розвитку біобібліографії) ще з 30-х років XX ст. відомими спеціалістами – М. Н. Куфаєвим [12], К. Р. Сімоном [19], наприкінці століття – Л. Б. Грузинова [4]. У 50-х роках XX ст. цієї проблематики побіжно торкався й знаний російський бібліограф І. М. Кауфман, згадуючи про запозичення із західноєвропейських видань у вітчизняні [9]. Чи не єдиний узагальнюючий огляд європейських і світових біографічних та біобібліографічних словників було підготовлено А. М. Верьовкіною [3]. Є. Ю. Єлісіна уклала кілька стислих бібліографічних покажчиків

зарубіжних біографічних словників, які, на жаль, є дуже неповними, навіть вибірковыми [7; 8].

В Україні за радянських часів досвід зарубіжної довідкової біографічної справи практично не вивчався. Лише впродовж останніх десятиліть зусиллями Інституту біографічних досліджень НБУВ та відомих вчених інших академічних установ, котрі співпрацювали з ним, дещо зроблено для заповнення цієї лакуни. Йдеться про серію розвідок Я. Р. Дашкевича [10], І. Купріяновича [11], М. М. Варварцева [2], Н. П. Романової [17; 18], В. І. Попика [13], М. С. Держалюка [5], В. М. Тимченка [20]. Показово, що майже всі згадані роботи присвячено тим зарубіжним словникам, у яких найбільш широко відображені персоналії українців. Зрозуміло, найбільш активно у цьому плані вивчався досвід російської довідкової біографіки [6; 14; 15], який, за своїм значенням для української дослідницької і видавничої справи, вимагає окремого розгляду і не є предметом аналізу у цій статті. Чи не єдиним в сучасній Україні дослідником проблем зарубіжної біобібліографії як невід'ємної частини довідкового ресурсу біографічної інформації є О. М. Яценко [22].

Зовсім не претендуючи на повноту охоплення матеріалів, ми ставимо собі за мету на найбільш значимих прикладах подати загальну характеристику основних напрямів і тенденцій розвитку історико-біографічних ресурсів у зарубіжному світі від XVII до кінця XX ст. (тобто до початку широкого розгортання новітніх електронних ресурсів біографічної інформації). На нашу думку, нагромаджений у ті часи досвід багато у чому не втратив свого значення дотепер і може бути використаний дослідниками-біографістами і практиками видавничої та електронної інформаційної справи у сучасній Україні. Робота ця ґрунтується не лише і не стільки на узагальненні результатів напрацювань попередників з окремих питань, скільки на аналізі відомих і маловідомих словників. Нами переглянуто *de visu* більшу частину згаданих у статті довідкових біографічних видань, у т. ч. у вигляді численних оцифрованих копій, розміщених у електронних бібліотеках та на веб-сайтах провідних бібліотек світу. Зауважимо, що останнє переконливо свідчить про широкі перспективи інтеграції напрацювань попередніх століть у сучасний електронний інформаційний простір, що є дуже актуальним для України.

Звичайно, розвиток європейської довідкової біографіки на зорі Нового часу не мав того розмаху, якого він набув згодом, за індустріальної доби. Він ґрунтувався значною мірою на продовженні традицій попередніх століть. Однак, при цьому

помітно посилювалися тенденції до створення цілком реалістичної світської довідкової біографії, позбавленої «ієрархічних» канонів і притаманного наративам моралізаторства, а з тим – і до скрупульозного збирання та систематизації біографічних матеріалів про куди більш широке коло осіб, вихідців з різних суспільних верств, ніж це вважалося можливим і необхідним раніше.

Породжені значними соціальними зрушеннями нові суспільні уявлення, а також формування раціоналістичної парадигми європейської науки, що приступила у XVII ст. до детального вивчення, опису і систематизації всього суцього у природі і соціумі, поступово втілюючись у дослідницьку та видавничу практику, стимулювали появу довідкової біографічної літератури у вигляді близьких до сучасного типу словників, біографічних збірників, енциклопедій, біобібліографій як основного ресурсу доступної широкому колу читачів корисної біографічної інформації. При цьому «всестановість» нової біографіки, розширення діапазону персоналій за кількістю і сферами діяльності, безпосередньо відображали процес формування активної і діяльної особистості як самостійного суб'єкта економічного, соціального і культурного поступу, зростання її інтелектуальних і духовних запитів. Показово, що і центр дослідницької та видавничої біографічної справи швидко перемістився з Італії до Англії, Німеччини та інших країн з найбільшою на той час динамікою соціального розвитку, зі швидким становленням громадянського суспільства, його культурних, освітніх, наукових інституцій.

На нашу думку, слід звернути більшу увагу на те, що довідкова біографіка Нової доби закономірно починалася у XVII ст. з окремих локальних авторських проєктів. Їх характерною рисою було прагнення зібрати під однією обкладинкою ґрунтовний довідковий матеріал про доволі широке коло споріднених за долею і сферами діяльності осіб, наприклад, діячів культури і науки. Так, з джерел відомо, що іще за часів Шекспіра, його сучасник – драматург Томас Хейвуд (1573–1641) розпочав роботу над «Життєписами поетів». Чверть століття пізніше в англійських літературних колах вже стала цілком зрозумілою необхідність систематичного копіткого збирання «по крихтах» матеріалів про відомих діячів, котрі відійшли у вічність, аби зберегти пам'ять про них для нащадків [1]. Саме на цьому ґрунті з'явилася «Історія знаних людей Англії» (1662) вихованця Кембриджу, священника Томаса Фуллера (1608–1661), що побачила світ вже після його смерті.

Традиція формування систематизованих, говорячи сучасною мовою, галузевих ресурсів біографічних даних, що охоплюють лише один, або кілька споріднених напрямів людської діяльності, згодом ніколи не переривалася. Зокрема, вона знайшла продовження у відомій в історії світової біографіки праці Самюеля Джонсона «Життєписи найбільш видатних англійських поетів» (1781). У Німеччині середини XVIII ст. до цієї лінії біографічної літератури належав чотиритомний словник видатних письменників від давніх часів і до 1500 р., укладений Г. Гамбергером [33].

Водночас, ідеологія європейського Просвітництва від самого свого зародження спрямовувала зусилля вчених на глибоке, сутнісне осмислення минулого крізь призму життя і діяльності видатних осіб. Блискучий приклад цього продемонстрував у своєму «Історичному і критичному словнику» визначний французький мислитель П. Бейль (1647–1706). Словник цей, визнаний усіма предтечею славетної французької «Енциклопедії», за своїм змістом був, власне, біографічним, з цінними елементами біобібліографії. Праця П. Бейля стала пам'яткою європейської інтелектуальної думки. Починаючи з 1697 р., вона неодноразово перевидавалася до перших десятиліть XIX ст., «вирісши», з додатками, до 16-томника. Однак згодом жанр біографічного словника-роздуму, створеного філософом, відійшов у минуле. На перший план остаточно вийшли інші друковані форми, що вирізнялися точністю і інформативною насиченістю словників як ресурсу об'єктивних наукових даних. Причому, ці тенденції виразно визначилися ще у XVIII ст. і, за великим рахунком, не суперечили духу Просвітництва.

У процесі збиральницької роботи, під впливом розвитку наукових підходів до біографії як об'єкта репрезентації поступово і часом суперечливо почали формуватися уявлення про біографічні словники як особливий вид видання, їх концептуальні, методологічні і методичні засади, зокрема, щодо критеріїв відбору імен видатних діячів, шляхів представлення їх внеску у різні сфери життя, відображення історичного контексту. Відбувся, хоча й не зовсім чіткий, поділ на ретроспективні словники і словники, що охоплювали персоналії сучасників [21, с. 34]. Оскільки європейська історія і культура до самого початку національних рухів, пробуджених до життя Великою французькою революцією, осмислювалися переважно як цілісність (що охоплювала також і спадщину античності), біографічні словники та подібні їм видання укладалися пере-

важно як універсальні або галузеві (насамперед – вчених, письменників). Час національних біографічних словників настане дещо пізніше.

Важливою новацією перших десятиліть, а особливо з середини – другої половини XVIII ст., став перехід до укладання цілої низки доповнюючих один одного і конкуруючих між собою ґрунтовних абеткових універсальних біографічних і біобібліографічних словників. Їх поява уможливили не лише нагромадженням необхідної «критичної маси» даних про широке коло діячів минулого, але й запровадженням більш досконалих наукових принципів відбору, систематизації, структурування і викладу матеріалів. Загальноприйнятою є думка, що особливе місце серед перших великих біографічних словників за науково-методичним рівнем належить «Загальному лексикону вчених» німецького історика літератури, лексикографа К. Г. Йохера (1694–1758), виданому у 4 томах упродовж 1750–1767 рр. у Лейпцигу і від початку розрахованому на використання в університетському середовищі [19, с. 191]. Це так, але словник багато у чому був позначений і рисами архаїчних підходів, оскільки витоки його стислої варіанта сягають самих перших десятиліть XVIII ст., коли він виходив за редакцією професора Й. Б. Менкена [19, с. 192]. Не дивлячись на численні помилки і лакуни, які сучасники швидко помітили, праця, в якій було реалізовано прагнення до нагромадження і систематизації знань (дані про майже 60 тис. діячів усіх часів і народів), з'явилися певні елементи критичного ставлення до джерел і авторитетів, уніфікація структурної побудови статей (переважно – стислих), подання бібліографії, мала довге життя у німецькій науці і культурі. Її засадничі принципи наслідували укладачі наступних біографічних словників [21, с. 34–35, 202]. Надалі цей словник неодноразово доповнювався і перевидавався у розширеному вигляді з включенням до нього матеріалів кінця XVIII–XIX ст. послідовниками Йохера – Й. К. Аделунгом (1732–1806); Г. В. Ротенмундом (1761–1848), О. Гюнтером (1861–1922) до самого 1897 р. [19, с. 194–195]. Ще швидше «розростався» «Новий історичний словник...» («новий» стосовно словника П. Бейля) Л. М. Шодона (1737–1817). Вперше видрукуваний у 4 томах 1766 р., він у десятому виданні 1821–1823 рр. налічував вже 30 томів [3, с. 7]. До довідкової біографічної традиції XVIII ст. належав і «Загальний біографічний словник», укладений у 1761 р. шотландським письменником, літературознавцем О. Чалмерсом (1759–1834), хоча він більше відомий 32-томним виданням 1812–1817 рр. [12, с. 190].

Проте, підготовка і видання довідкових біографічних праць поряд зі значними і безсумнівними досягненнями вже у XVIII, а особливо, у перших десятиліттях XIX ст. зазнавали і негативних впливів надмірної комерціалізації цієї справи. Характерною рисою процесу підготовки все нових довідкових біографічних словників були запозичення, здебільшого «прямі» і досить некритичні, без всякої дослідницької роботи і спеціальної перевірки, вже готових матеріалів з одних видань до інших. Подібна практика існувала (і вважалася нормальною) й раніше, але з розвитком нової європейської науки вона відчутно ставала анахронізмом. На жаль, ця тенденція значною мірою збереглася, і навіть посилилася у довідковій біографіці. Вона і дотепер становить одну з найбільших її вад. Причому, йдеться про фундаментальні, а не популярні словникові видання, які завжди і скрізь були компілятивними. Одним зі зримих наслідків цього є «перекочовування» з попередніх до наступних видань застарілих і неточних даних, численних фактичних помилок і перекручень.

Ранні російськомовні універсальні біографічні словники теж формувалися у такий спосіб. Перший з них – «Історичний словник», єдиний том якого на літери «А – Б» було видрукувано у Санкт-Петербурзі 1769 р., являв собою скорочений, на розсуд перекладача – Петра Семенова, варіант французького двотомного «Стислого історичного словника» (1761) Жана Баптиста Ладвока (J. B. Ladvocat, 1707–1765) [3, с. 6]. Другий – «Словарь исторический...» у 14 частинах (1790–1798) був також скопільований дияконом М. Ястребовським [21, с. 51] зі згаданого, а також, можливо, другого тритомного видання словника Ладвока (1778) та «Нового історичного словника...» Л. М. Шодона сьомого видання 1789 р. у 9 томах [3, с. 6–7]. Російський словник було лише доповнено невеликою кількістю біографій співвітчизників, теж запозичених укладачем з «Краткого російского летописца» М. В. Ломоносова (1760) [9, с. 9].

Ще у другій третині XVIII ст. у Європі почали з'являтися й перші великі біографічні праці, спеціально присвячені видатним діячам окремих країн, але вони, здебільшого, не були ще, власне, словниками, а швидше – збірниками вибраних біографій. Так, у 1746 р. була опублікована у 6 частинах праця Т. Гофмана (1714–1754) «Історичні портрети славетних данців» [34]. Упродовж майже двох десятиліть, з 1739-го по 1757 р., у Парижі виходив друком започаткований літератором М. д'Овіні (1712–1743), продовжений письменни-

ком Г. Перо (1700–1767) і завершений відомим істориком Ф. Тюрпеном (1709–1799), 27-томний збірник великих (подекуди більше ста сторінок) біографічних нарисів про героїв французької історії – державних діячів і полководців – «Життя славетних людей Франції». Протягом 1747–1766 рр. вперше побачив світ 6-томний біографічний збірник «Biographia Britannica» за редакцією В. Олді (1696–1761), присвячений найбільш відомим постатям англійської історії. З 1785-го по 1806 р. у Майні лінгвістом і поетом А. Клейном (1746–1810) було випущено 5 гарно ілюстрованих томів збірника «Життя та зображення великих німців». Нарешті, на рубежі XVIII–XIX ст. вийшла друком багатотомна праця «Біографічний словник Нідерландів» [25], упорядкована Ж. О. Чалмотом (1730–1801). Але вона, по суті, являє собою все ще той самий перехідний вид від збірників розлогих життєписів попередньої доби до більш чітко структурованих словників наступної. Згадані та чимало інших подібних праць стали прообразом майбутніх великих національних біографічних словників, але дистанція між першими і другими – і методична, і часова, – виявилася досить значною.

Піднесення довідкової біографічної справи з перших десятиліть XIX ст. стало настільки стрімким, що докладно перерахувати навіть найважливіші видання, подібно до словників та збірок XVII–XVIII ст., в межах журнальної статті було б неможливо. Та й потреби у цьому немає. Значно більшої уваги вимагає критичне осмислення і узагальнення досвіду, нагромадженого в процесі розвитку науково-методичних і організаційних засад випуску довідкових біографічних видань, вироблення та практичної реалізації прийомів репрезентації персоналій, подання бібліографії.

Для розуміння складності процесів розвитку європейської довідкової біографіки XIX ст. досить повчальною є піввікова історія підготовки і випуску найбільшого з універсальних біографічних словників – «Універсальної біографії...», що традиційно пов'язується з іменами перших її упорядників – французьких видавців братів Мішо. Перше 51-томне видання словника було здійснено впродовж 1811–1828 рр. на основі напрацювань попереднього століття. На початку 30-х років XIX ст. словник доповнили, суто в дусі просвітницьких традицій, чотирма томами, присвяченими міфологічним героям. Оскільки ж за два десятиліття він відчутно застарів, почали випускати третю серію його томів – з 56-го по 85-й як доповнення до вже опублікованих. Цей процес розтягнувся до 1862 р.

Зрозуміло, що інформаційних потреб часу словник Мішо вже не міг задовольнити. Тому, паралельно з випуском томів першого видання за участю широких наукових і літературних кіл було підготовлене друге, більш досконале, у 45 томах. Вони виходили друком з 1843-го по 1865 р. Новий словник охопив близько 95 тисяч імен. У ньому були дещо пом'якшені роялістські та клерикальні тенденції попереднього. Однак, не дивлячись на те, що з 21-го тому другого видання словником почала опікуватися відома німецька книговидавнича фірма Брокгауза, так і не вдалося подолати «франкоцентричності» цього універсального за спрямуванням біографічного зводу, а також уникнути перевантаження його матеріалами XVIII ст. [3, с. 7–8]

Хоча словник Мішо й далекий від досконалості, він швидко став джерелом прямих запозичень для інших видань, у першу чергу – 46-томної «Нової загальної біографії...» братів Фірмен Дідо, яку завдяки використанню вже напрацьованого матеріалу вдалося випустити у досить стислий для тієї доби термін – з 1852-го по 1866 р. Водночас, за висновками фахівців, науковий рівень цієї праці був вищий, ніж видання «Мішо» [12, с. 190]. Крім того словник Фірмен Дідо, відомий також і за ім'ям його редактора – як словник Ф. Хьофера (1811–1878), по-перше, став ще більше «франкоцентричним», по-друге, включав імена живих сучасників. І те, й інше було свідченням зростаючого усвідомлення необхідності перенесення центру уваги від великих універсальних словників до випуску інших видів видань: національних біографічних та біобібліографічних словників і довідників, присвячених сучасникам. З того часу словник Мішо перевидавався, але вже не було серйозних спроб здійснити нові подібні проекти – їх час минув.

Дещо порушуючи хронологічну канву розгляду етапів формування довідкових ресурсів біографічної інформації, зазначимо, що у XX ст. універсальні біографічні словники перетворилися здебільшого на стислі однотомники. Їх безліч, і слугують вони, власне, лише ключем до пошуку більш ґрунтовних матеріалів про ту чи іншу особу у національних біографічних зводах. Серед таких видань у світі найбільш відомими є біографічні однотомники видавничих фірм Чамберса (Англія, виходив з 1897 р.) та Вебстера (США, перевидається з 1943 р.), а також тритомна американська «Енциклопедія імен нового часу» Д. Епплтона (1954), що нараховує близько ста тисяч імен.

Зростання з перших десятиліть XIX ст. національної самосвідомості народів Європи сти-

мулювало укладання біографічних словників власне національних або регіональних, попервах – хоча б невеличких. У 1807 р. вперше побачив світ двотомник іспанського поета Мануеля Квінтани (1772–1857) «Життєписи славетних іспанців», якому на два століття судилося стати своєрідною «візитною карткою» Іспанії. В Італії, яка жила тоді духом боротьби за національне єднання, у 30-х роках XIX ст. під керівництвом професора Еміліо де Тіпалдо було підготовлено кілька томів «Біографії славетних італійців», які стали основою для пізніших подібних видань. У Турині П. Тола (1800–1874) видає тритомний «Словник славетних людей Сардинії» (1837–1838), тобто – Сардинського королівства, що охоплювало тоді П'ємонт, Савойю і Сардинію й стало оплотом боротьби за об'єднання всієї Італії.

Поступово дедалі гостріше відчувалася потреба й у створенні великих національних біографічних словників. Але це завдання було більш високого рівня складності, ніж видання універсальних напівкомпілятивів і його реалізація вимагала значної попередньої підготовчої роботи. З використанням напрацьовань XVIII – першої половини XIX ст. спочатку готувалися праці, спрямовані на більш ретельне опрацювання окремих проблемно-тематичних та регіональних напрямів національної довідкової біографіки, заповнення існуючих лакун. Найбільш яскравими прикладами цієї роботи у Франції можна вважати: 20-томну «Нову біографію сучасників», присвячену поколінню діячів, які вийшли на арену суспільно-політичного життя у роки Великої французької революції. Видавалася упродовж 1820–1825 рр. під керівництвом А. Арно (1766–1834); 10-томник братів Євгенія і Еміля Гагів «Французькі протестанти» (1846–1859). У Мюнхені 1865 р. вийшла друком книга П. Стумпфа «Пам'ятні баварці», де систематизацію матеріалів здійснено за хронологічним принципом. В Італії з'явилися регіональні біографічні словники відомих людей Парми (1877), Пістойї (1878), інших міст та історичних областей. 1885 р. у Лондоні побачив світ біографічний довідник з промовистою назвою «Люди панування» («Men of the reign»), присвячений плеяді померлих представників британської вікторіанської еліти. Подібних прикладів можна було б навести чимало майже по всіх європейських країнах.

Першими виявилися готовими приступити до випуску великих загальнонаціональних біографічних зводів країни Північного Заходу Європи. Наприклад, у Швеції такий словник видавався

професором університету в Упсалі В. Ф. Палмбладом (1786–1852) з 1835-го по 1857 р. Він налічував 23 томи. Потім, до 1868 р., його доповнили ще шістьма томами. У 1876 р. у Стокгольмі Й. Г. Гофберг (1823–1883) випустив новий, більш стислий, «Шведський біографічний словник» у двох томах. У Нідерландах, де перші підходи до укладання національного біографічного словника були напрацьовані ще на рубежі XVIII–XIX ст., видання з'явилося на світ упродовж 1852–1878 рр. [43]. Воно налічувало 21 том. Бельгійська королівська академія наук започаткувала випуск «Національної біографії» у 1866 р. [27].

1856 р. у центрі Європи було розпочато випуск багатотомного «Біографічного лексикону Австрійської імперії» [26], відомого в історії за ім'ям його редактора, як словник Вюрцбаха (25 тис. імен) [20, с. 298], а у 1875-му – «Загальної німецької біографії» («Allgemeine Deutsche Biographie» (ADB), що вийшла у Лейпцигу в 45 основних та 10 додаткових абеткових томах та зі спеціальним (56-м) томом-показником і охопила понад 26,3 тис. імен» [23]. Ці масштабні проекти були вже дещо іншими за своїм змістом і значенням: не національними, а, власне, імперськими. Попри свою великодержавну спрямованість, вони реально поставили на порядок денний питання про відображення персоналій діячів інших народів, силоміць охоплених кордонами обох імперій. Особливо непростим, за існуючих на той час політичних та ідеологічних стереотипів, воно виявилось в умовах «клаптикової» Австро-Угорської монархії [20, с. 298].

Найвідоміший серед біографічних зводів кінця XIX – початку XX ст. англійський «Словник національної біографії» («Dictionary of National Biography», DNB) за редакцією Леслі Стивена (1832–1904) та Сіднея Лі (1859–1926) [31] був започаткований 1884 р. далеко не першим і міг спиратися на вже досить багатий досвід подібних видань в інших європейських країнах. Він не став і найбільшим за кількістю персоналій (їх у 63 основних томах налічувалося приблизно 30 тисяч). Проте саме цей словник, на нашу думку, займає в історії довідкової біографічної справи особливе місце. Адже саме він тривалий час залишався безсумнівним орієнтиром для укладачів біографічних словників у всьому світі. По-перше, завдяки своєму великому інформаційному потенціалу, високому науково-методичному рівню, наявності докладної бібліографії. По-друге, як зразок оптимального поєднання матеріалів з віддалених і близьких часів. Укладачам словника вдалося уникнути домінування старовини:

в ньому чисельно переважали біографії діячів, які відносно нещодавно пішли з життя. По-третє, «Словник національної біографії» був важливим як основа для дуже інтенсивного нарощування у подальшому ефективного у використанні друкованого інформаційного ресурсу. Про це свідчать періодичні випуски у XX ст. додатків до нього (Supplement) з новими персоналіями, стислих варіантів словника (Concise Dictionary) з покажчиками та конспективним викладом усіх статей, які створили зручності для оперативного наведення читачами необхідних довідок. Для задоволення читачьких потреб словник двічі, у 1908–1909 та 1938 рр., перевидавався у 22 томах [3, с. 20]. Таким чином, досвід створення, доповнення, перевидання британського «Словника національної біографії» пов'язаний з удосконаленням і систематизацією практичного використання всіх наявних за доби друкарських технологій інформаційних можливостей. Зрозуміло, що подібні проекти могли бути реалізовані лише в найбільш розвинутих країнах світу, за наявності великого попиту на інформацію, а також значних наукових і редакційно-видавничих сил.

Чи не найбільший вплив «Словник національної біографії» справив на розвиток довідкової біографіки Сполучених Штатів Америки. Ця країна вже мала певний, доволі своєрідний, власний досвід укладання біографічних видань. Упродовж 1834–1848 рр. тут було випущено 25-томну «Бібліотеку американської біографії» – серію збірників великоформатних життєписів небагатьох знаних постатей американської історії [36]. Невдовзі з'явилася багатотомна популярна «Ілюстрована американська біографія», яка розкривала в персоналіях історію Північної Америки від часів Колумба [42]. У 1872 р. вперше побачив світ «Словник американської біографії» Ф. Дрейка [30].

Впродовж 1887–1889 рр. відома видавнича фірма Епплтонів (D. Appleton and Company) здійснила у Нью-Йорку видання 6-томної «Епплтонівської енциклопедії американської біографії», яка вивела «збирання імен» співвітчизників на принципово вищий рівень (20 тис. персоналій). Проте, досвід англійського «Словника національної біографії» позначився не стільки на характері, змісті цієї праці (хоча в ній було багато своєрідного, обумовленого реаліями американського суспільства, зокрема, систематизація персоналій не за абеткою, а за сімействами), скільки на її новому, розширеному перевиданні 1915–1931 рр., що додатково включило ще 6 томів-доповнень, кожен з яких мав самостійний абетковий ряд від А до Z [3, с. 25].

Наступний за часом підготовки звод – 20-томний «Словник американської біографії» («Dictionary of American Biography»), що видавався у Нью-Йорку під егідою Американської ради наукових товариств упродовж 1928–1937 рр., від самого початку створювався за зразком англійського «Словника національної біографії», на основі апробованих ним видавничих рішень. Так само він мав великі підписні статті з докладною бібліографією, здобув хронологічне продовження у двох додаткових томах, задля зручності читачів перевидавався згодом у 11 томах на тонкому папері. Висока культура видання втілювалася й у наявності численних покажчиків – алфавітного, географічного, навчальних закладів тощо [3, с. 26–27]. З 1944-го по 1995 р. виходили у світ додаткові томи словника.

Наявність вже згадуваних докладних універсальних біографічних словників Мішо і Хьофера, в яких доволі повно представлені французькі діячі минулих століть, певною мірою загальмувала початок роботи над національним біографічним словником у Франції. Вона розгорнулася перед Першою світовою війною. Однак друком «Словник французької біографії» почав виходити лише з 1932 р., причому дуже повільно, з постійним переглядом змісту і обсягів томів. При первісному плані, розрахованому на 20 томів, на початок XXI ст. вийшло друком 19 і словник доведено тільки до літери «L».

Після Другої світової війни видання національних біографічних словників розгорнулося в багатьох країнах з новою силою, але, переважно, на вже закладених англійцями, німцями, французами традиційних засадах, які передбачають дуже копіткий і тривалий видавничий процес. Це призвело до невиправданого затягування роботи. У 1953 р. розпочався випуск «Нової німецької біографії» («Neue Deutsche Biographie», NDB), яка розумілася як оновлене видання «Allgemeine Deutsche Biographie» (ADB). Проте, станом на 2010 р. вийшло друком лише 24 томи (останній – на літеру «S»). У середині 50-х років XX ст. під егідою Австрійської академії наук було відновлено, на основі попередніх напрацювань, роботу над багатотомним «Австрійським біографічним лексиконом» («Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950», OBL). Він мав стати хронологічним продовженням згаданого вже «Біографічного лексикону Австрійської імперії», який хронологічно охоплював час до середини XIX ст. [20, с. 299]. Але донині побачили світ лише 12 томів у 58 випусках і два зошити 13-го тому (літера «S»), що охопили 16 тис. імен.

Від середини 50-х рр. вдалося також відновити здавалося б безнадійно перервану роботу над багатотомним «Польським біографічним словником» («Polski Słownik Biograficzny»), підготовка якого розпочалася ще до Першої світової війни, а початковий том датується 1935 р. [39]. У 1960 р. побачив світ перший том «Італійського біографічного словника», роботу над яким було започатковано ще у 1925 р. як допоміжну для підготовки великої національної енциклопедії. На 2010 р. Інститутом Італійської Енциклопедії видано вже 80 томів цього унікального за докладністю зводу. Проект передбачається завершити впродовж найближчих 10 років. Нині словник вже охоплює понад 30 тисяч біографій італійців, котрі жили на батьківщині та за її межами, а також іноземців в Італії, від часів падіння Римської імперії і до сучасності [32].

Така значна тривалість підготовки цілої низки великих класичних національних біографічних зводів стала у XX ст. серйозною проблемою, адже це ніяк не узгоджується з прискореною динамікою суспільного розвитку, швидкою зміною теоретичних парадигм науки та інформаційної сфери. Зважаючи на це, у багатьох країнах світу наприкінці XX ст. здійснено випуск нових, більш стислих, «національних біографій», які враховують останні досягнення науки, а також містять відсутні у попередніх словниках імена співвітчизників. Серед них: «Нова національна біографія» Бельгії («Nouvelle biographie nationale»), видана, як і сотню років тому, Королівською академією, але тепер лише у трьох томах, упродовж 1988–1994 рр.; 10-томна «Німецька біографічна енциклопедія» («Deutsche Biographische Enzyklopädie», DBE), підготовлена мюнхенським видавничим домом : «K. G. Saur» (тепер: «De Gruyter Saur») і випущена одразу у книжковій та електронній версіях (понад 62 тис. імен) [29].

Водночас, окремі старі великі національні словники прискорено перевидаються впродовж останніх десятиліть, переважно репринтним способом, як важливі пам'ятки науки і культури. Так, класичну «Загальну німецьку біографію» («Allgemeine Deutsche Biographie», ADB, 1875–1912), незважаючи на одночасний випуск з 1953 р. «Нової німецької біографії», що загальмувався від самого початку, було знову випущено у 1967–1971 рр. 1999 р. у США видавництвом «Oxford University Press» здійснено видання «Словника американської біографії» у оновленому вигляді, у 24 томах (17,4 тис. персоналій), під назвою «Американська національна біографія». З 2002 р. видаються до-

повнення до нього. 2004 р. у Великій Британії було завершено випуск оновленого «Оксфордського Словника національної біографії» («Oxford Dictionary of National Biography», ODNB) у 60 томах та в електронній версії.

У багатьох країнах світу менші за обсягами національні біографічні словники вдалося видати за порівняно коротші терміни. У Європі їх має вже переважна більшість держав, зокрема і найближчі сусіди України – Угорщина, Словаччина. У Польщі, як вже зазначалося, видання великого національного біографічного словника поволи наближається до завершення.

Важливою частиною ресурсу довідкової біографічної інформації у XIX, а особливо, у XX ст. повсюдно стали різні за своїм характером галузеві словники та довідники, які охоплюють імена померлих і сучасників: письменників, митців, вчених, політиків, урядовців, журналістів, релігійних діячів, представників ділової еліти. Їх кількість настільки велика, а тематичне спрямування, принципи побудови, характер подання матеріалів такі різнопланові, що для аналізу досвіду їх видання знадобилося б окреме дослідження. Власне, вони дуже органічно продовжили традицію XVII–XVIII ст.: як вже зазначалося раніше, словники, що передували «поколінню» великих універсальних біографічних зводів, були присвячені саме діячам літератури, науки, мистецтва. Серед галузевих словників XIX–XX ст. є справді унікальні видання, важливі для повноти загального ресурсу біобіографічної інформації, такі як «Біографічно-літературний словник з історії точних наук Поггендорфа», започаткований німецьким вченим Й. Х. Поггендорфом (1796–1877) ще у 1863 р. Продовжений у XX ст., він зріс від початкових 8,5 тис. імен до десятків тисяч. Широку відомість здобув «Інтернаціональний словник письменників латинського світу» А. Де Губернатіса (A. de Gubernatis), виданий у Римі у 1905–1906 рр.

Нарешті, не можна не сказати й про укладання численних зведених бібліографій біографічних публікацій. За доби монополії друкованої інформації вони досить ефективно відігравали роль навігаторів по величезній масі біографічних статей та дослідницьких праць, вміщених у різних словниках, довідниках та інших виданнях у єдиний довідковий ресурс. Їх так само, як і біографічних словників і довідників, величезна кількість. До числа найбільш відомих бібліографічних покажчиків з біографіки, тих, що неодноразово перевидувались, належать, зокрема, розписані за окремими персо-

налями «Універсальна біографічна бібліографія» Е. М. Еттингера [38]; відома праця А. Гямсона «Словник загальної біографії всіх часів і народів» [35], яка вперше була опублікована у 1916-му і перевидана у Лондоні у 1951 р. Вона містить дані про знаходження біографічних статей про понад 100 тис. осіб. Важливим бібліографічним зводом є також тритомна «Інтернаціональна персональна бібліографія», упорядкована М. Арнімом у двох томах, що охопила період з 1800-го по 1943 р. [24]. Пізніше її часові рамки розширили наступники, спочатку до 1959-го, а згодом до 1975 р. Робертом Б. Слокумом у 1967 р. опубліковано фундаментальну бібліографію, що включила різні види біографічних та біобіографічних видань [41]. Від 1946 р. видавництвом Х. В. Вільсона (H. W. Wilson) видається продовжуваний «Біографічний індекс» («Biography index: a cumulative index to biographical material in books and magazines»), у якому анотуються англійські книжкові та журнальні публікації про людей усіх часів, народів і професій. Нині він доступний on-line. Наприкінці XX ст. творці Всесвітнього біографічного архіву (Видавничий дім «K. G. Saug», Мюнхен), який спочатку формувався на мікрофішах, опублікували бібліографію біографічних словників країн, котрі знайшли у ньому відображення [28]. З наступним розгортанням цього архіву в електронному вигляді його бібліографія почала публікуватися on-line і на твердих носіях.

Досвід кількох століть укладання друкованих біографічних та біобіографічних словників, довідників та подібних до них видань ніякою мірою не втратив свого значення нині, в час небувалого розвитку редакційно-видавничих технологій, стрімкого переходу до культури електронної інформації. До числа головних уроків, здобутих упродовж XVII–XX ст. можна віднести, перш за все, необхідність дотримання відповідності створюваного ресурсу науково-інформаційній парадигмі часу. Позначені духом просвітництва ранні біографічні збірники, альманахи та словники обраних біографій були покликані до життя початковими етапами становлення нової європейської науки. Багатотомні словники, енциклопедії та довідники в епоху панування позитивізму, що тяжіли до подання розлогих життєписів, відповідали тогочасним запитам, коли подібні видання залишалися все ще основним джерелом біографічних знань. Однак, вже наприкінці XIX ст. вони вичерпали себе, остаточно поступившись у інформативності численним статейним та монографічним дослідженням, стислим біобіографіям. Тому, на наш погляд, спроби

повторення грандіозних словникових проектів минулого (до півсотні томів і більше) приречені на організаційний та методичний неуспіх. Про це, зокрема, красномовно свідчить історія видання деяких, започаткованих десятки років тому, національних біографічних словників, все ще далеких від завершення. Свідченням цього є також вимушене розгортання, особливо у першій половині ХХ ст., видання томів-додатків до багатотомних словників, що містили їх стислий виклад. Сьогодні вимагає швидкого формування стислих за формою, але максимально насичених інформацією ресурсів, що відображають найновіші результати наукових досліджень. Така інформація має бути ключем до пошуку читачами найсвіжіших наукових та документальних публікацій. Отже, особливого значення у довідковій біографічній справі набуває розвиток біобібліографії, у т. ч. електронної, мережевої.

Не менш важливим є досвід стосовно продуктивності паралельного формування у наш час одразу всіх видів ресурсів біографічної інформації: універсальних, національних, регіональних, тематичних, галузевих; одночасно – історико-меморіальної та поточної біографіки; фундаментальних, суто практично-інформаційних, а також освітянсько-культурницьких ресурсів, оскільки всі вони виконують у науковій, культурній та суспільно-політичній сферах суттєво різні функції.

Особливого значення, у світлі досвіду минулого, набуває науково-методичне та організаційне забезпечення формування фундаментальних біографічних зводів. Воно вимагає залучення значних наукових, академічних, університетських, а також серйозних видавничих – координаційних і редакторських можливостей. Матеріали стосовно персоналій не повинні бути компілятивними, тим більше – запозиченими з попередніх (застарілих і неточних) видань, вони мають готуватися провідними спеціалістами у тій чи іншій галузі знань на основі новітніх напрацювань спеціалістів, які глибоко досліджують проблему.

Нарешті, світовий досвід свідчить на користь біографічних довідкових ресурсів, які невпинно розвиваються шляхом доповнень і оприлюднення нових версій, що було започатковано розширеними перевиданнями біографічних словників ще у ХVIII–ХІХ ст.

Отже, дослідницький і видавничий досвід минулого повертається до сучасності своїми новими гранями. Творче врахування напрацьованих попередниками науково-методичних та організаційних засад слугує основою подальшого піднесення

довідково-біографічної справи як у підготовці традиційних книжкових видань, так і у створенні масштабних електронних ресурсів довідкової біографічної інформації, яка може бути органічно поєднана з упорядкуванням великих цифрових бібліотек біографічної літератури.

Список використаних джерел

1. *Аникст А.* Шекспир [Електронний ресурс] // <http://shakespeare.ouc.ru/>
2. *Варварцев М. М.* Українці у біографічних словниках італійця Де Губертатиса // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 155–167.
3. *Вережкіна А. Н.* Общие биографические и библиографические словари зарубежных стран. – М., 1970. – 70 с.
4. *Грузинова Л. Б.* Библиография. Раздел 2. Иностранная библиография. – М., 2003. – 284 с.
5. *Держалюк М. С.* З історії розвитку біографічних досліджень в Угорщині // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 167–174.
6. *Добко Т. В.* Російський біографічний словник // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 266–273.
7. *Елисіна Е. Ю.* Универсальные биографические словари мира: аннот. библиогр. указ. / [сост. Е. Ю. Елисіна, Л. К. Миронова, О. М. Тюрина] – М. : ГБЛ, 1982. – 52 с.
8. *Елисіна Е. Ю.* Национальные биографические словари зарубежных стран. Великобритания : аннот. библиогр. указ. / [сост. Е. Ю. Елисіна; ред. О. М. Тюрина] – М. : ГБЛ, 1984. – 24 с.
9. *Кауфман И. М.* Русские биографические и библиографические словари. – М. : Гос. изд. культ.-просвет. лит., 1955. – 752 с.
10. *Корибут (Дашкевич Я.)* Рецензія на Polski Słownik Biograficzny // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 201–203.
11. *Купріянович І.* Люблінський словник : UCRAINI-SA. Рецензія на I том Біографічного словника міста Люблін // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 204–206 [передрук з вид. : Люблінський український вісник. – 1993. – № 2. – С. VIII].
12. *Куфаєв М. Н.* Иностранная библиография : краткий очерк развития и современное состояние. – М.: Гос. центр. книжн. палата РСФСР, 1934. – 276 с.
13. *Попик В. І., Романова Н. П.* Критерії добору імен діячів неукраїнського походження до Українського біографічного словника // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 18–34.
14. *Попик В. І.* Біографістика та дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків // Українська біографістика: зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 7–49.
15. *Попик В. І.* Російські книжкові та електронні енциклопедії, біографічні словники і довідники як джерело формування українських біографічних науково-інформаційних ресурсів // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 6. – С. 7–39.

16. Попик В. І. Витоки та ранні етапи еволюції ресурсів біографічної інформації // Бібл. вісн. – 2011. – № 3. – С. 33–41.
17. Романова Н. П. Польський біографічний словник (Polski Słownik Biograficzny). Принципи побудови. Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 175–200.
18. Романова Н. До проблеми двокультурних явищ в українській біографістиці. (З досвіду опрацювання реєстру Українського біографічного словника за матеріалами Польського біографічного словника). // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. Матеріали науково-практичної конференції. (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 94–95.
19. Симон К. Р. История иностранной библиографии. – М. : Изд. Всесоюз. книж. палаты, 1963. – 736 с.
20. Тимченко В. М. Порівняльна характеристика польської та австрійської біографічної довідкової літератури // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 297–305.
21. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / Віталій Чишко. – К., 1996. – 240 с.
22. Яценко О. М. Біобібліографія в минулому і її сучасний стан. // Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 478–492.
23. Allgemeine Deutsche Biographie / Rochus von Liliencron, Franz Xaver von Wegele. – Leipzig : Duncker & Humblot, 1875–1912. – Band 1–56.
24. Arnim M. Internationale Personal-bibliographie 1800–1943. 2 Aufl. – Stuttgart, 1952–1963. – Bd. 1–3.
25. Biographisch Woordenboek der Nederlanden... / Chalmot J. A. de. – Amsterdam : J. Allart, 1798–1800. – Deel 1–8.
26. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, enthaltend die lebensskizzen des denkwürdigen personen, welche 1750 bis 1850 in Keiserstaate und seinem Kronlandern gelibt haben / Wurzbach von Tannenberg. – Wien, 1856–1891. – T. 1–60.
27. Biographie nationale publiée par l'Académie royale des sciences de Belgique / H. Thiry-van Bugghenoudt. – Bruxelles, 1866–1964. – T. 1–27 (A – Z); T. 28 (Table générale); T. 29–44 (Suppl. 1–16).
28. Bibliographie zu den Biographischen Archiven. Biographical Archives Bibliography. – München – New Providence – London – Paris : K. G. Saur, 1994. – 185 p.
29. Deutsche Biographische Enzyklopädie Online [Електронний ресурс] // De Gruyter Saur. – Режим доступу : <http://www.degruyter.de/cont/imp/saur/detail.cfm?id=IS-9783110233216-1&fg=NW-03>
30. Dictionary of American biography, including men of the time: containing nearly ten thousand notices of persons of both sexes, of native and foreign birth, who have been remarkable, or prominently connected with the arts, sciences, literature, politics, or history of the American continent. Giving also the pronunciation of many of the foreign and peculiar American names, a key to the assumed names of writers, and a supplement / Francis Samuel Drake. – Boston : J. R. Osgood and Company, 1872. – 1019 p.
31. Dictionary of national biography / ed. by Leslie Stephen, Sidney Lee. – London : Oxford University press, 1885–1900. – V. 1–63.
32. Dizionario Biografico degli Italiani [Електронний ресурс] // Istituto della Enciclopedia italiana. Режим доступу : <http://www.treccani.it/biografie>
33. Hamberger G. C. Zuverliassige Nachrichten von den vornehmsten Schriftstellern vom Aufange der Welt bis 1500. – 4 vols. – Lemgo, 1756–1764.
34. Hofmann T. Portraits historiques des hommes illustres de Danemarck, remarquables par leur merite, leurs charges et leur noblesse, avec leurs tables genealogiques. – Copenhagen, 1746. – T. 1–6.
35. Hyamson Albert M. Dictionary of Universal Biography of All Ages and of All Peoples. – London : George Routledge & sons LTD, 1916. – 744 p.
36. Library of American biography / Cond. by J. Sparks. – Boston, 1834–1848. – P. V. 1–25.
37. Marcuse Michael J. A Reference Guide for English Studies (Section G. Biography and biographical references) – Berkeley ; Los Angeles ; Oxford : University of California Press, 1990. – P. 105.
38. Oettinger E. M. Bibliographie biographique universelle: Dictionnaire des ouvrages relatifs à l'histoire de la vie publique et privée des personages célèbres de tous les temps et de toutes les nations, depuis le commencement du monde jusqu'à nos jours ... enrichi du répertoire des bibliographies générales, nationales et spéciales. – Paris : A. Lacroix, 1866. – T. 1–2.
39. Polski Słownik Biograficzny. – Kraków : Polska Akademia umiejętności. – 1935. – T. I. – 480 s.
40. Riches Phyllis M. An Analytical Bibliography of Universal Collected Biography: Comprising Books Published in the English Tongue in Great Britain and Ireland, America, and the British Dominions – London: The Library Association, 1934. – IX, 709, [1] p.
41. Slocum Robert B. Biographical dictionaries and related works; an international bibliography of collective biographies, bio-bibliographies, collections of epitaphs, selected genealogical works, dictionaries ofonyms and pseudonyms, historical and specialized dictionaries, biographical materials in government manuals, bibliographies of biography, biographical indexes, and selected portrait catalogs. – Detroit : Gale Research Co., 1967 – XXIII, 1056 p.
42. The illustrated American biography: containing correct portraits and brief notices of the principal actors in American history : embracing distinguished women, naval and military heroes, statesmen, civilians, jurists, divines authors and artists; together with celebrated Indian chiefs ... complete in six volumes, one volume to be issued annually / by A. D. Jones. – New York : J. Milton Emerson and Co, 1853. – V. 1–6.
43. Van der Aa A. J. Biographisch Woordenboek der Nederlanden. – Haarlem, 1852–1878. – T. 1–21.